

**PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHDA XARAKTER
XUSIYATLARI**

Xiva tumani 36- maktab amaliyotchi psixologi

Matyakubova Ma'rifat Saparbayevna

Xiva tumani 18-maktab amaliyotchi psixologi

Ruzmetova Guzal Abdullayevna

Anotatsiya: Psixologiya fanida xarakterga turlicha ta'rif berilishiga qaramay, uning asosiy belgilari ta'kidlanishi bilan bir-biriga mohiyati bilan muvofiq tushadigan xususiyatlari ushbu maqolada ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Xarakter, Individuallik, shaxs xususiyati, holat, hissiy kechinmalar, xulq, tipik usullar, ochiqko'ngil, xislat.

Psixologiya fanida xarakterga turlicha ta'rif berilishiga qaramay, uning asosiy belgilari ta'kidlanishi bilan bir-biriga mohiyati bilan muvofiq tushadi. Masalan, shaxs xulqining tipik usullari bilan bog'liq, faoliyat, muammolari va munosabatda namoyon bo'luvchi, mujassamlanuvchi, uning barqaror individual xususiyatlari majmuasi xarakter deyiladi. Shaxsning tabiatga, jamiyatga, o'ziga, ashyolarga (narsalarga) nisbatan munosabatlari asosiy va muhim belgisi bo'lib hisoblanadi. Odatda shaxsning munosabatlari xarakter hislatlarining individual o'ziga xos xususiyatlarini ikki xil yo'sinda aniqlash imkoniyatiga ega.

1.Shaxs xarakterining xususiyati ro'yobga chiqadigan har qanday vaziyat, sharoit, holat, muhit hissiy kechinmalarning individual o'ziga xos xislati uning munosabatlariga bog'liq.

2.Har qanday favquloddagi tipik holatdagi (muhitdagi) harakatning sifatleri hamda individual o'ziga xos usullari shaxsning munosabatlariga taalluqlidir.

3.Shaxs harakatlarining sifati va ularning oqilona usullari nafaqat uning munosabatlariga aloqador, balki insonning irodaviy, hissiyoti, diqqati, aqliy sifatlariga yoki psixik jarayonlarining individual xususiyatlariga ham bog'liqdir.

Chunonchi, mehnatda ko'zga tashlanadigan tirishqoqlik, puxtalik mehnatga nisbatan ijobiy munosabatni aks ettirishga emas, balki boshqa omillarga:

- a) diqqatning to'planishiga (markazlashuviga),
- b) harakatlarning aniqligi, maqsadga yo'nalganligi,
- v) irodaviy zo'r berishga,
- g) usullar mahsuldorligiga,
- d) aqlning tiyrakligiga bog'liq.

Xarakterning aqliy, shissiy, irodaviy xislatlariga ajratishni harakat usullaridan hamda xilma-xil rushiy jarayonlarning ustivorlik qiluvchi ta'siridan kelib chiqqan holda amalga oshirish mumkin.

Xarakter xislatlari shaxsni muayyan faoliyatga chiqishi mumkin. Ma'lumki, xarakterning aksariyat xislatlari shaxsning xatti-harakatlari muvaffaqiyatini belgilovchi turtki va faol mayllar bo'lib hisoblanadi. Odatda shaxslar o'zaro o'xshash sharoitlarda bir xil motivlar va munosabatlarga asoslanib, aniq maqsadga intilib, maqsadga erishishga mutanosib harakat usullariga nisbatan moyillikni namoyon etadilar.

Moyilliklar negizida xarakter xislatlarining undovchanlik kuchi vujudga keladi va uning ta'siri tufayli inson tabiiy sharoitga zid, maqsadga nomuvofiq harakat usullaridan foydalanadi.

Shaxs ba'zida o'z xarakter xislatidan afsuslanadi, lekin boshqacha harakatni amalga oshirishni uddasidan chiqmaydi. Xorijiy psixologlarning tasdiqlashicha, ayrim insonlar faoliyatida muvaffaqiyatsizlikdan xavfsirashga qaraganda, ular o'z yutuqlarini yuksakroq qadrlaydilar va yuqori baholaydilar. Muvaffaqiyatsizlik ular uchun halokatli hodisa emas, shuning uchun "tavakkalchilik"ka qo'l urishida davom etaveradilar. Boshqa toifadagi odamlar muvaffaqiyatsizlikdan cho'chiydilar, o'ta ehtiyotkor bo'ladilar, qiyinchilikdan yuz o'giradi, yengil ishga qo'l urishni lozim topadilar.

Maqsadga nomuvofiq, lekin shaxs uchun o'ziga xos harakat usullarini tanlashga moyillik kuchli irodaviy zo'r berish sharoitlarida, jiddiylik (zo'riqish) vaziyatlarida yorqin aks etadi. Inson uchun o'ziga xos harakat usuli favquloddagi

sharoitda maqsadga muvofiq kelsa, u holda o'z xislatiga nomuvofiq, bir xil yo'sindagi usullaridan foydalanishga qaraganda ko'p kuch-quvvat, qat'iylik, ishchanlik namoyish qilinishni ma'qul topadi. Mabodo xarakter xislatlari talabiga (ob'ektiv) sharoit talabiga qarshi harakat qilishga undasa, uning xislatlari o'ziga xalaqit va pand beradi. Xarakter xislatlari sharoit vaziyat talablariga muvofiq tushsa, u holda bunda shaxs ijobiy faoliyat ko'rsatadi, butun kuch-quvvatini jamlab harakat qilishga imkon tuqiladi.

Shunday qilib, xarakter xislatlari shaxsni muayyan yo'sinda intilishiga, ba'zida sharoitga zid harakat qilishga undash bilan birga, ular murakkab vaziyatlarda yorqin ro'yobga chiqadalar. Haqqoniylik, dadillik, tog'rilik shaxsni noxush kechinmalarga olib kelishiga qaramay, uni davralarda haqiqatni tik aytishga undaydi, sobitqadamlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xarakter xislatlari kelib chiqishining mushim fiziologik sharoitlaridan biri-xarakter xususiyatlarining fiziologik hamda psixologik jihatdan ifodalanishi o'rtasidagi o'xshashlik bo'yicha taxminiy xulosa chiqarishdir. Ma'lumki, I.P.Pavlov ilmiy maktabi materiallarida e'tirof etilishicha, laboratoriya sharoitida ovqatlanish orqali, shuningdek, teriga elektr toki bilan ta'sir qilish tufayli mustashkamlashda aynan bir shayvonda bir xil shartli qo'zg'ovchiga javoban ikki xil dinamik stereotiplar hosil bo'lishi mumkin. Harakat stereotiplar va so'lak ajratishdan iborat ijobiy va tormozlanish shartli reaksiyalari bilan javob qaytaradi. Teriga elektr toki bilan ta'sir qilish sharoitida esa qo'zg'ovchilarning o'ziga mudofaa harakatlari stereotiplari reaksiyasi bilan javob beradi. Bu hodisalar negizida yotgan fiziologik mexanizm ko'chirish mexanizmi deyiladi. Ko'chirish mexanizmining mohiyati shuki, sharoitda bog'liq tarzda markaziy nerv tizimsida har xil funksional holat paydo bo'ladi, chunonchi, ovqatlanishda ovqatlanishning markazlarida kuchli qo'zg'alish yuzaga keladi va bunday ovqatlanish bilan bog'liq daminanta tug'iladi. Teriga elektr toki bilan ta'sir qilishda mudofaa bilan bog'liq harakat markazlari kuchli qo'zg'alishi tufayli muhofaza, mudofa) dominantasi vujudga keladi.

Funksional holatlar hosil bo'lishining tashqi omillariga asoslanib; sharakter xislatlari shakllantirishning fiziologik sharoitlaridan biri-ko'chish mexanizmi asosida dinamik stereotiplarning vujudga kelishidir.

Xarakter xislatlarining dinamik stereotiplarga bog'liq nerv tizimsining shartli reflektor funksional holati shaxsning sharoitga nisbatan turlicha munosabatiga bog'liqdir. Masalan, tajribaga nisbatan tekshiriluvchi munosabati o'zgartirilsa, unda nerv jarayonlarining qo'zqoluvchanligi, harakatchanligi, to'xtalishi kuchayadi, demak nerv tizimsining funksional holati o'zgaradi. Shunday qilib, xarakter xislatlarining asosi ko'chishi mexanizmi insonlarda shayvonlarnikidan keskin tafovutlanadi, chunki unda ikkinchi signal tizimsi nishoyatda mushim ahamiyat kasb etadi. Xarakter xislatlarining namoyon bo'lishi bilan nerv tizimsi qiyoslansa, u holda birinchisining ro'yobga chiqishi o'zgacha fiziologik sharoitga asoslanishi ko'rish mumkin. Sobiq sovet psixologiyasida ta'kidlanishicha, nerv tizimsi umumiy tipining zid xususiyatlari psixologik jihatdan zid harakat usullariga mos tushadi. B.M.Teplov, V.S.Merlin, Ye.A.Klimovlarning tadqiqotlarida, o'qish, sport va mehnat faoliyatlarida harakat usullarining individual farqlari aniqlangan. Xuddi shu bois xarakter xislatlari paydo bo'lishning o'zgacha fiziologik sharoiti nerv tizimsi umumiy tipining xususiyatlari hisoblanadi. Ma'lumki, nerv tizimsining umumiy tipi-bu temperamentning fiziologik asosi hamdir. Shuning uchun temperament tipi xarakterning individual o'ziga xos xislatlarining ro'yobga chiqishidagi mushim psixologik sharoitlardan biri bo'lib hisoblanadi. I.P.Pavlov tajribasining ko'rsatishicha, muayyan tizimda tashqi ta'sir hukm surganda nerv tizimi umumiy tipining xususiyatlariga taalluqli dinamik stereotipning shakllanishiga qulaylik vujudga keltirishi yoki, aksincha, xalaqit berishi mumkin. Shaxsning xarakteri tuzilishi turli xususiyatlarning tasodifiy yiqindisidan iborat emas, balki o'zaro birqbiriga bog'liq, hatto tobe yaxlit tizimdan tarkib topadi. Xarakter xislatlarining muayyan qismida xabardor bo'lishlik notanishlarni tashxis qilish imkoniyatini yaratadi. Misol uchun, shaxsning shuhratparastligi ma'lum bo'lsa, uning dili (ko'ngli) qoraligi yuzasidan taxmin qilish mumkin yoki inson kamtar, mo'min, yuvosh xususiyatli bo'lsa, albatta u ko'ngilchan ekanligi ko'nglimizga keladi.

Odatda psixik xususiyatlarning o'zaro bog'liq tizimi simptomokomplekslar (omillar) deyiladi. "Simptom" yunoncha symptoma belgi, mos tushish, "kompleks" latinch, aloqa, majmua degan ma'no anglatadi. Misol uchun, qarama-qarshi simptomokomplekslar shaqida muloshaza yuritilsa, u holda insonlarda bu tizim o'ziga ishonish, o'zidan maqrurlanish, maqtanchoqlik, o'zbiarmonlik, urishqoqlik, keksayishi kabilar birikmasida yuzaga keladi.

Boshqa toifadagi shaxslar o'zlarining kamtarinligi, ko'ngilchanligi, iltifotlilik, dilkashligi, shaqqoniyliigi bilan ajralib turadilar. Voqelikka shaxsning bir xil munosabati xarakter xislatlarining o'zaro bir-biriga bog'liqligini bildiradi. Shaxsning munosabatlarini aks ettiruvchi xarakter xislatlarining to'rtta tizimga ajratish qonuniy holatga aylangan:

1.Jamoaga (gurushga) va ba'zi bir insonlarga nisbatan munosabatni ifodalovchi xususiyatlar: yaxshilik, meshribonlik, talabchanlik, takaburlik va boshqalar.

2.Mehnatga nisbatan munosabatlarni mujassamlashtiruvchi xususiyatlar: mehnatsevarlik, dangasalik, vijdonlilik, ma'suliyatlilik, mas'uliyatsizlik kabilar.

3.Narsalarga nisbatan munosabatni aks ettiruvchi xususiyatlar6 ozodlik, ifloslik, ayash, ayamaslik va hokazo.

4.Shaxsning o'ziga nisbatan munosabatlarini ifodalovchi xislatlar: izzat-nafslilik, shuhratparastlik, mag'rurlik, takabburlik, dimoqdorlik, kamtarinlik, samimiylik va boshqalar.

Shartli ravishda qabul qilingan "shaxs va atrof-muhitdagi insonlar" simptomokompleksi o'z tarkibiga nafaqat boshqa shaxslarga nisbatan munosabatlarni, balki o'ziga qaratilgan munosabatlarni mujassamlashtiruvchi xislatlar ham kiradi, chunonchi, o'ziga ishonch, o'z biarmonlik, o'ziga bino qo'yish, maqtanchoqlik yoki aksincha xususiyatlar shular jumlasidandir. Shunday qilib, ""axs va atrof-muhitdagi insonlar""degan shartli nom berilgan xislatlar tizimi o'zga kishilarga, jamoa (gurush) a'zolariga va o'ziga nisbatan munosabatlarni ifodalovchi xususiyatlarni irlashtiradi. Turlicha munosabatlar o'zaro bir-biriga boqlangan tarzda

muayyan tizimni tashkil qiladi, natijada "men-Biz" munosabati o'zaro o'rin almashtirib turadi, ya'ni o'ziga qaratilgan munosabat gurushiy xususiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, shaxsning turmushdaga zaruriy sharoitlaridan biri- bu xarakterning muayyan darajada plastikligidir. Xarakterning plastikligi ikki xil ma'no kasb etadi. Xarakterning plastikligi uning barqarorligi singari muhitga faol ta'sir o'tkazishning shartlaridan hisoblanadi. Ish-amallari maqsadga muvofiq va foydali kechishi uchun ular o'zgaruvchan tashqi sharoitga moslashishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. E.G.G'oziyev Umumiy psixologiya T.2003
2. M.G.Davletshin . Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.2004
3. V.Karimova. Oila psixologiyasi.T.2007
4. www.Expert.psychology.ru
5. O.Musurmonova .Oila ma'naviyati -milliy g'urur.
6. Deyl Karnegi. Muomala sirlari. T.«Navro'z» nashriyoti. 1999.